

УДК 631.155:332.021.8

Т.В. Гоголь, кандидат економічних наук, доцент ПДАТУ, докторант Національної академії державного управління при Президентові України

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Стан соціальної інфраструктури села впродовж останніх років продовжує погіршуватися, що пов'язано з відсутністю ефективних важелів державної підтримки та інструментів інвестування. У статті розглядаються тенденції розвитку соціальної інфраструктури українського села, проаналізовано основні напрями державного регулювання розвитку соціальної інфраструктури на сільських територіях, запропоновано методологічні положення ефективного функціонування об'єктів соціальної призначення як визначального чинника результативного розвитку сільських територій.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, сільські території, сучасний стан, соціально-економічні індикатори.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З метою реалізації конституційного права громадян на соціальний захист держава має забезпечити відповідну якість надання соціальних послуг, і в першу чергу – через удосконалення системи управління соціальними розвитком територій. Основна проблема у цьому аспекті полягає в оптимальному поєднанні місцевих і загальнодержавних інтересів та в реалізації цілеспрямованої соціальної політики на місцях в умовах обмеженості ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема прискорення формування ефективних механізмів функціонування і розвитку соціальної інфраструктури села знайшли своє відображення в працях вчених-економістів О.А. Біттера, С.О. Гудзинського, Д.П. Доманчука, Г.І. Купалової, М.К. Орлатого, І.В. Прокопи, К.В. Прокопишак, П.Т. Саблука, В.К. Терещенка, В.П. Удовиченка В.В. Юрчишина, М.О. Шепотько. Створення оптимальних умов соціального розвитку кожного сільського поселення і на цій основі забезпечення сільських жителів належною соціальною інфраструктурою потребує невідкладного опрацювання.

Мета статті: розглянути сучасний стан соціальної інфраструктури села, розміщення на сільських територіях місцевих органів влади й управління та оцінити виконання функцій, покладених на них державою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Скорочення мережі об'єктів соціальної інфраструктури на селі, невідповідність їх щодо якості та європейських стандартів, низький рівень кадрового забезпечення свідчить про подальше поглиблення негативних тенденцій у соціальному середовищі.

Таблиця 1

Оцінка домогосподарствами ознак бідності та позбавлення в сучасному українському суспільстві

Ознаки бідності та позбавлення	Частка сільських домогосподарств			
	які вважали ознаками бідності		які потерпали від позбавлення	
	2007 р.	2009 р.	2007 р.	2009 р.
Житлові умови домогосподарства				
– відсутність житла у нормальному стані (наявне житло потребує капітального ремонту, сире, ветхе, старе)	95,8	98,6	15,2	18,0
– недостатність коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі	91,4	98,3	12,2	11,4
– наявність житлової площі, що не перевищує 5 м ² на особу	88,4	95,9	3,1	2,5

Продовження табл. 1

Розвиток соціальної інфраструктури				
– відсутність поблизу житла об'єктів роздрібно́ї торгівлі	90,3	93,6	22,5	17,6
– відсутність в населеному пункті закладів, які надають побутові послуги (перукарень, пралень, хімчистки, ремонту одягу, взуття та побутової техніки тощо)	90,1	93,2	48,6	49,4
– відсутність поблизу житла медичної установи (фельдшерсько-акушерського пункту, лікарської амбулаторії, поліклініки тощо), аптеки	95,1	97,6	36,6	29,9
– незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги	97,8	98,7	56,0	49,5
– відсутність поблизу житла дошкільних закладів (дитячих садків, ясел)	92,9	96,5	10,0	7,9
– відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з більш розвинутою інфраструктурою (мережею магазинів, закладів культури, освіти тощо)	94,6	97,0	33,4	24,4

Джерело: [6, с. 14-15]

З метою аналізу якості життя населення Державним комітетом статистики України у жовтні 2009 р. проведено модульне опитування 10,5 тис. домогосподарств, які брали участь у вибірковому обстеженні умов їхнього життя, щодо сприйняття населенням ознак бідності та депривації (позбавлення) за існуючих у суспільстві стандартів. Програма дослідження передбачала вивчення ступеню актуальності для населення базових ознак бідності та позбавлення, визначених за даними опитування, проведеного у жовтні 2007 р., а також виявити серед домогосподарств окремих проявів позбавлення в частині можливостей задовольнити не тільки мінімально необхідні фізіологічні потреби, а й потреби, пов'язані з розвитком особистості та забезпеченням належного рівня комфортності існування.

Ознаками позбавлення щодо розвитку інфраструктури в умовах сучасних суспільних стандартів майже всі респонденти (94-98%) вважали, як і в попередньому опитуванні, відсутність закладів, які надають побутові послуги та об'єктів роздрібно́ї торгівлі, регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою, відсутність поблизу житла дошкільних закладів, медичної установи, аптеки, а також незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги.

Важливим завданням для галузей соціально-побутового призначення є забезпечення населення житлом. Сільський житловий фонд України на початок 2010 р. становив 383,4 млн. м² загальної площі, а забезпеченість житлом у середньому на одного сільського жителя – 26,1 м², що на 20,8% більше, ніж середня забезпеченість житлом міського населення. Незважаючи на більш високий рівень забезпеченості житловою площею (26,1 м² на 1 мешканця в сільській місцевості проти 21,6 м² у місті 2009 р.), рівень благоустрою сільського житла здебільшого не відповідає сучасним вимогам. Станом на 2009 р. лише 25,2% житлової площі в сільській місцевості були обладнані водою; 21,2 – каналізацією; 33,6 – центральним опаленням; 9,5% – гарячим водопостачанням.

Останнім часом у сільській місцевості спостерігається тенденція до скорочення введення житла. Так, із загальної кількості будинків в сільській місцевості в Україні 22,5% збудовано до 1943 рр.; 49,1 – упродовж 1944-1979 рр.; 15,9 – за період 1971-1980 рр.; 9,5 – протягом 1981-1990 рр. і лише 3% – за 1991-1995 рр. Якщо завдяки всім джерелам фінансування за 1986-1990 рр. було введено 4,4 млн. м² житла, за 1991-1995 рр. – 2,5 млн. м², то впродовж 1996-1998 рр. – 1,3 млн. м². За 1996-1998 рр. порівняно з аналогічними показниками за 1991-1995 рр. будівництво житла на селі скоротилося на 74%: колективними сільськогосподарськими підприємствами – на 87%, населенням – на 66%. Тенденція до покращення ситуації із введенням в експлуатацію житла в сільській місцевості спостерігається, починаючи з 2003 р. – 1,4 млн. м², протягом 2004-2006 рр. – 5,5 млн. м²; 2007-2008 рр. – 5,4 млн. м². У зв'язку з кризовими явищами в економіці 2009 р. скоротився показник введення житла в експлуатацію в сільській місцевості до рівня 2000 р. і становив 1,2 млн. м² (у міських поселеннях 5,2 млн. м²) [5, с. 222].

Серйозною проблемою залишається газифікація сільських населених пунктів. Повністю або частково газифіковано лише 5406,7 тис. будинків сіл (84,6%), хоча через територію

України проходять 14 великих магістральних газопроводів, а всього газопроводів високого тиску понад 60 од. Якщо найбільша протяжність вуличної газової мережі 2005 р. спостерігалась в сільській місцевості Київської (13,1 тис. км), Полтавської (12,8 тис. км) та Дніпропетровської (9,7 тис. км) областей, натомість в Херсонській області всього 1,5 тис. км сільських газових мереж, в Кіровоградській – 2,1 і в Одеській області – 2,5 тис. км вуличних газопроводів [5, с. 415, 423], то 2009 р. в Київській області налічувалося газифікованих 96,7% сільських будинків та квартир, Херсонській – 96,7%, в Полтавській – 91,1%, Тернопільській – 90,2%, Миколаївській – 90,9%. Навпаки, на сільських територіях Донецької області обладнано природним газом всього лише 52,7% будинків та квартир, в Чернігівській області – 74,8%, Рівненській – 75,6% сільського житла [2, с. 146, 158].

Через невиконання завдань Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. і проекту Міжнародного банку реконструкції та розвитку „Фонд соціальних інвестицій” майже половина сіл не мають шкіл та закладів охорони здоров'я, дві третини – дошкільних закладів освіти, 40% – клубів і будинків культури тощо. Крім того, за даними Рахункової палати України, з 449 загальноосвітніх навчальних закладів, на будівництво яких виділялися кошти державного бюджету у 2007-2008 рр., введено в експлуатацію тільки 331 об'єкт, у тому числі за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел фінансування – 215. Дошкільних закладів введено в експлуатацію 165 з 384 профінансованих; лікарських амбулаторій – 175 з 382; фельдшерсько-акушерських пунктів – 111 з 279; фізкультурно-спортивних закладів – 94 з 1746. При цьому в багатьох випадках кошти державного бюджету направлялися на будівництво нових об'єктів соціальної сфери, тоді як соціальні заклади з високим рівнем готовності продовжували руйнуватися [1, с. 176].

Так, впродовж 2001-2009 рр. кількість дитячих дошкільних установ у сільській місцевості зменшилася на 0,8 тис. од., а дошкільні заклади відвідує всього 33% дітей відповідного віку (у місті – 68%), хоча абсолютна кількість сільських дошкільних навчальних закладів переважає чисельність подібних міських установ, та за кількістю місць в дошкільних закладах село поступається місту в 2,7 рази, а за чисельністю дітей в них у 4 рази.

Якщо аналізувати ситуацію з дошкільними закладами в розрізі регіонів [8, с. 441-443], то помітна значна диференціація між східними та західними областями України. Охоплення дітей дошкільними закладами 2009 р. по регіонах вказує на вкрай негативну картину: якщо в містах цей показник коливається від 59 в Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській областях до 78-80% в Черкаській та Сумській областях (в середньому по містах України – 68%), то в сільській місцевості цей показник становить від 16-17% у Львівській та Івано-Франківській областях до 48-49 – у Київській та Сумській, 54% – в Черкаській областях (в середньому по селах України – 33%). Показники, розраховані для кожного регіону, свідчать, що 2009 р. різниця між найвищим їхнім значенням та найнижчим досягла 3,4 рази. Отже, переважна більшість дітей дошкільного віку в сільській місцевості перебувають вдома, що іноді негативно позначається на їх розвитку, адже працюючи за наймом і в домашньому господарстві, сільські жінки не в змозі приділяти достатньо уваги вихованню дітей.

Станом на початок 2010/11 н.р. в сільській місцевості України діяло 13,3 тис. загальноосвітніх навчальних закладів з кількістю учнів 1405,9 тис. осіб [3, с. 13], в тому числі 12% – школи першого ступеня; 36,7% – другого ступеня і 50,4% – третього ступеня і 0,6% – спеціальні школи [3, с. 20]. Майже всі вони (99%) працювали в одну зміну, середнє навантаження на одного вчителя складає 6 учнів. Означені показники стану освітньої мережі на селі свідчать, що забезпеченість населених пунктів школами становить лише 46,7%. За останні п'ять років їх кількість скоротилася ще на 1029 одиниць. При цьому, якщо заповнюваність учнями початкових шкіл внаслідок їх скорочення збільшується, то у восьмирічних і середніх вона відповідно на 4-5% зменшується.

Матеріально-технічна база функціонуючих сільських загальноосвітніх навчальних закладів, на відміну від міських, знаходиться в значно гіршому стані. Із загальної кількості будівель в сільській місцевості (25,8 тис. од.) біля 6% (1,6 тис. од.) приміщень потребують капітального ремонту і біля 1% (0,2 тис. од.) знаходяться в аварійному стані, 84% навчальних закладів оснащені центральним опаленням або мають власну котельню, 77% приміщень забезпечені водогоним, 89% закладів забезпечені їдальнею або буфетом з гарячим харчуванням [3, с. 79]. Забезпечення закладів освіти в сільській місцевості необхідним навчальним обладнанням, особливо комп'ютерним обладнанням, для трудового навчання, підручниками тощо потребує значних матеріальних ресурсів. Так, із загальної кількості сільських

загальноосвітніх навчальних закладів 12,6 мають у своєму складі бібліотеки, 6,0 тис. од. забезпечені підключенням Інтернет, 11,3 тис. од. мають комп'ютерне забезпечення [3, с. 79-81]. Значна частина учнів (16%) у сільській місцевості проживають на відстані більше 3 км від закладу і потребують перевезення, в тому числі для 92% учнів організовано перевезення, з них 70% – за програмою „Шкільний автобус”.

У регіональному розміщенні закладів культури 2009 р. спостерігається надзвичайно високий рівень диференціації. Так, кількість сільських бібліотек коливається від 348 од. в Чернівецькій та 372 од. в Луганській до 1147 од. у Львівській та 858 од. у Вінницькій областях; кількість кінозалів – від 279 од. у Вінницькій до повної їх відсутності в Дніпропетровській, Донецькій та Житомирській областях; кількість клубів – від 355 од. в Чернівецькій до 1272 од. у Львівській області [8, с. 487].

Перспективи розвитку сільських територій значною мірою залежать від розміщення в них органів влади. Так, по Україні одна сільська рада обслуговує в середньому 2,8 сільського населеного пункту. Водночас п'ять населених пунктів припадає на одну сільську раду в Дніпропетровській, понад чотири населені пункти – Донецькій, Харківській областях, більше трьох – в Автономній Республіці Крим, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Сумській областях [4]. Нестача представницьких органів на місцях не дозволяє проводити ефективну соціальну політику на селі, тобто надавати громадянам доступні якісні послуги.

Одна з основних причин деградації соціальної інфраструктури села – самоусунення владних структур від забезпечення її розвитку. Задоволенням життєвих потреб населення повинні опікуватись місцеві органи влади, але до місцевих бюджетів спрямовуються надходження, яких недостатньо навіть для виконання цих функцій на мінімальному рівні. Передбачене законодавством державне фінансування розвитку сільської соціальної інфраструктури здійснюється не в повному обсязі та в неефективних формах.

Сучасні умови господарювання вимагають розробки та впровадження в практику нових наукових підходів до визначення рівня та напрямів розвитку соціальної інфраструктури села. Особливу увагу дослідників завжди привертало питання регіональної нерівномірності у забезпеченні послуг соціальної інфраструктури. Соціальна система передбачатиме забезпечення єдиних національних стандартів рівня життя, єдиних національних соціальних стандартів.

Комплексні дослідження соціального стану можливі лише за умови чітко структурованої і достатньо повної системи показників-індикаторів і соціальних нормативів, що характеризують рівень життя населення країни та його окремих верств, а також відповідного забезпечення репрезентативної оцінки динаміки цих показників органами суспільного регулювання. Соціальне життя суспільства характеризується розмаїттям процесів і явищ, в яких беруть участь різні об'єкти. Ці процеси та об'єкти мають різні ознаки, властивості та якості, а тому для їх характеристики залучаються численні конкретні соціальні показники і системи показників. Держкомстатом визначено основні соціально-економічні індикатори рівня життя населення, а саме: макроекономічні показники, дані демографічної статистики, показники зайнятості та доходів населення, інформацію про житлові умови, стан здоров'я та медичне обслуговування, освіту, показники пенсійного забезпечення та соціальної напруги [7].

У розпорядженні органів державної влади (як законодавчої, так і виконавчої) повинна бути комплексна система соціальних індикаторів, аналіз динаміки яких дозволив би владним структурам своєчасно реагувати на реальний потенціал накопиченої соціальної напруги, зумовленої, зокрема, посиленням процесів суспільної маргіналізації і зростанням масштабів розшарування населення за рівнем бідності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Модернізація соціальної інфраструктури на сільських територіях призводить до покращення процесів відтворення трудових ресурсів в аграрній сфері, а також до покращення показників якості життя. Ефективна державна політика, спрямована на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення, може бути реалізована лише за умови всебічного врахування системної дії комплексу соціальних чинників, що його зумовлюють, та застосування повної і репрезентативної системи показників оцінки рівня життя.

Для вирішення досліджених проблем нагальним є прийняття Комплексної програми розвитку соціальної інфраструктури села та вирішення проблем формування належного середовища на селі через забезпечення сталого розвитку сільських територій на засадах впровадження відповідної нормативно-законодавчої бази. Це передбачатиме активізацію процесів муніципалізації сільської місцевості та посилення ролі територіальних громад на засадах передачі їм більшості функцій державного управління з питань соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В. С. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.
2. Житловий фонд України у 2009 році : статистичний бюлетень / Відпов. за вип. І. В. Калачова. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 352 с.
3. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2010/11 навчального року: статистичний бюлетень / Відповід. за випуск І. В. Калачова. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 100 с.
4. Кількість адміністративно-територіальних одиниць в Україні на 1 січня 2010 р. [Електронний ресурс] / Держ. ком. статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Розвиток сільських територій України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 751 с.
6. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2009 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). – <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Соціальні індикатори рівня життя населення: статистичний збірник / Відповід. за випуск І. В. Калачова. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – 203 с.
8. Статистичний щорічник України за 2009 р. / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 567 с.

Аннотація. Состояние социальной инфраструктуры села на протяжении последних лет продолжает ухудшаться, что связано с отсутствием эффективных рычагов государственной поддержки и инструментов инвестирования. В настоящей работе рассмотрены тенденции развития социальной инфраструктуры украинского села, проанализированы основные направления государственного регулирования развития социальной инфраструктуры на сельских территориях, предложены методологические положения эффективного функционирования объектов социальной инфраструктуры как определяющего фактора результативного развития сельских территорий.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, сельские территории, современное состояние, социально-экономические индикаторы.

Summary. State of social infrastructure sat down during the last years continues to get worse that is related to absence of effective levers of state support and instruments of investing. Progress of social infrastructure of the Ukrainian village trends are considered in the real work, basic directions of government control of development of social sphere are analyses on rural territories, methodological positions of the effective functioning of objects of social infrastructure are offered as a determinative of effective development of rural territories.

Key words: social infrastructure, rural territories, modern state, socio-economic indicators.

УДК 338.2

В.В. Ткачук, кандидат економічних наук, доцент, докторант ПДАТУ,

І.П. Шиндирук, кандидат економічних наук, докторант, старший науковий співробітник ННЦ інституту аграрної економіки НААНУ

ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ НОРМИ ДОХІДНОСТІ ЯК ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Формування методики визначення норми дохідності дає можливість оцінити ефективність ведення господарської діяльності та покращити виробничий процес в цілому.

Ключові слова: витрати, прибуток, методика, управління, система, ефективність та оптимізація управління.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Діючі умови ведення підприємницької діяльності сільськогосподарських підприємств передбачають дотримання принципів самофінансування,

© В.В. Ткачук, І.П. Шиндирук, 2011